

مسجد جامع قاین

۳۳۲۳ - ۵۷۵

نوشته: بقراط نادری

ایوانی بعرض ۸ و عمق ۱۵ متر است که دو شبستان بقربینه در طرفین آن قرار دارد، ایوان اصلی محل نمازگزاردن در تابستان و شبستانهای طرفین در زمستان مورد استفاده قرار میگیرد.

ایوان اصلی دارای یک شاه تویزه و سه تویزه دیگر است، که در داخل تویزه‌ها از تویزه‌های فرعی استفاده شده و برای جلوگیری از نیروی رانشی تویزه‌ها از پشتبندهای شمشیری (پاپیل - پدپیل) استفاده شده و تعداد آن بتعداد تویزه‌ها میباید، بعد از زلزله سال ۱۳۴۷ شمسی از یک شناژبتنی استفاده نموده و پشتبندهای شمشیری را برداشته‌اند. روی تویزه‌های اصلی و فرعی را با تزئینات گلچینی و شاه تویزه را نیز با کارگره ۱۰، شش تند، تزئین نموده‌اند که زیبایی خاص به‌بنا داده است. مسجد دارای حیاطی بطول و عرض ۲۳×۱۸ متر است دو ورودی دارد که یکی در سمت شرق و دیگری در سمت شمال باز میشود و دورتادور حیاط را غرفاتی تشکیل میدهد، عمق همه غرفات ۲ متر و تعداد آن در دو ضلع شرقی و غربی ۸ و در ضلع شمالی ۶ غرفه است. این غرفه‌ها بعدها ساخته شده ارتباطی با اصل بنا ندارد، مصالح بکار رفته در مسجد جامع تاپاکار از سنگ لاشه و از آن به‌بعد اجری است. بنای اولیه مسجد جامع قاین قریب بهیقین از آثار تاریخی قبل از اسلام بوده است و عده‌ای معتقدند که محل

مسجد جامع قاین بنائی است عظیم و رفیع و با تاریخی بسیار قدیمی بطوریکه ناصرخسرو قبادیانی که در سال ۴۴۴ ه. ق. از این منطقه میگذشته در سفرنامه خود از این مسجد چنین یاد میکند: قاین شهری بزرگ و حصین است و گرد شهرستان خندقسی دارد و مسجد آدینه بشهرستان اندرست و آنجا که مقصوره است طاقی عظیم بزرگست چنانکه در خراسان از آن بزرگتر ندیدم و آن طاق نه در خور آن مسجد است و عمارت همه شهر بگنبد است.

بنای کنونی مسجد جامع قاین در دوران تیموری ساخته شده و دارای شیوه آذری است ولی آنچه مسلم است، این بنا در گذشته وجود داشته و کتیبه‌های سنگی باقیمانده از دوران قبل از تیموری، و وجود عناصری از جمله یک ستون ۴ قلو در شبستان سمت راست ایوان اصلی دلیلی بر این مدعاست که در جای خود از آن بحث خواهد شد. حال نگاهی کوتاه به بنای کنونی مسجد، با مشخصات و عناصر خاص آن می‌افکنیم، و بشرحی مختصر می‌پردازیم:

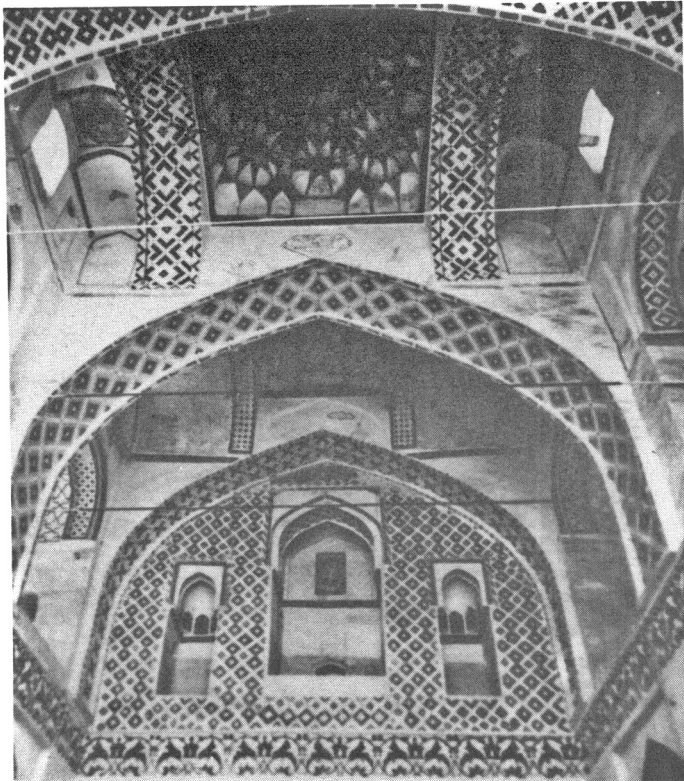
چنانکه قبلاً ذکر شد بنای کنونی مسجد جامع قاین از دوران تیموری و دارای سبک زیبای آذری است و از آن دوره بیادگار مانده است، بنای اصلی شامل ایوانی اصیل و رفیع با جرزه‌های بسیار قشور و سنگی و

مسجد جامع قان - نمای شرقی

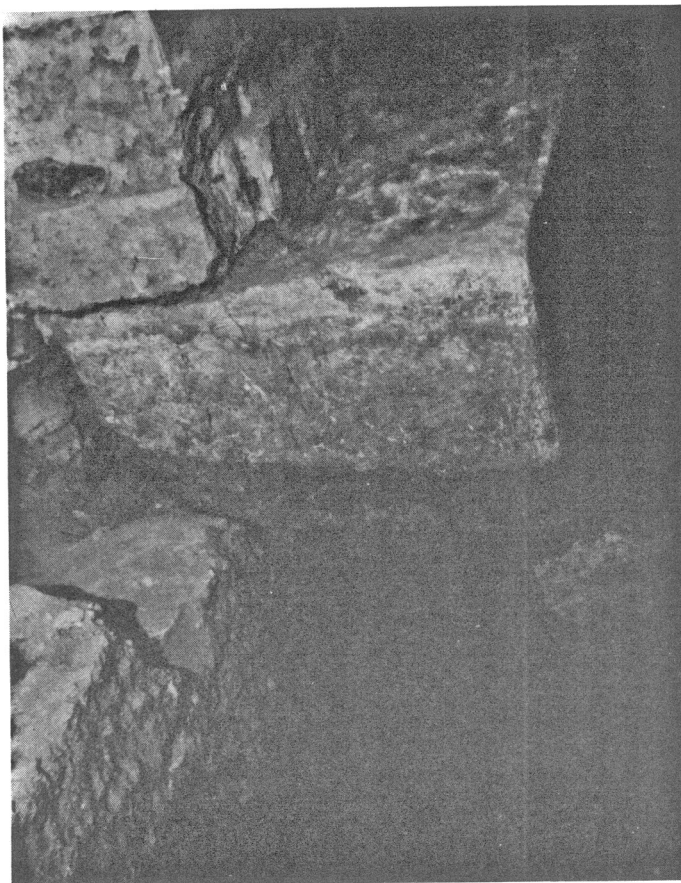
این مسجد در گذشته آتشکده‌ای بوده است که بعدها در دوران اسلامی بر روی شالوده آن بنائی دیگر ساخته‌اند. یکی از دلائل ارتباط این بنا به پیش از اسلام وجود پادیاوان در حیاط است.

منطقه قهستان سرزمین زلزله‌خیز است و چه بسا چندین بار در گذشته ویرانی‌هایی از این پدیده طبیعی حاصل شده باشد و تنها راهی که بتوان به طرح اصلی و مشخصات دیگری که این بنا در گذشته داشته است دست یافت، انجام گمانه‌زنی و خاکبرداری در محل است که با احتمال فراوان آثاری از معماری گذشته بدست آمده مسائل مبهمی را روشن خواهد ساخت. مسجد جامع قاین را میتوان با یکی دیگر از مساجد منطقه قهستان یعنی مسجد جامع افین مقایسه نمود. این دو بنا هر دو مربوط به دوره تیموری است و دارای یک ایوان اصلی در وسط و دو شبستان در طرفین و شبستانی در پشت آن است. و اینطور بنظر میرسد که در مسجد جامع قاین ورودی ایوان اصلی و شبستانها را که احتمالاً به شبستان یا گنبدی منتهی میشده مسدود کرده و بجای آن محراب ساخته‌اند. لازم به تذکر است که مسجد جامع افین مربوط به دوران تیموری است و مسجد جامع قاین در اصل مربوط به گذشته دور است ولی در دوران تیموری بنای کنونی را ساخته‌اند و کتیبه‌های موجود در بنا که در جای خود متن آن خواهد آمد، معلوم میشود که مسجد جامع قاین چندین بار متوالی احیاء و مرمت شده است.

ترتیبات کلی و تویزه‌ها ایوان اصلی مسجد جامع قاین

پایه ستون اصلی شبستان که بخاطر عریض نمودن شبستان جرزها را ۵۰ سانتی متر عقب تر کار نموده‌اند.

هنگام پژوهش و بررسی در مورد بناهای خراسان میباید توجه و تعمق بیشتری مپذول داشت زیرا زلزله‌خیز بودن منطقه اصالت واقعی و هویت اصلی بسیاری از بناها را دستخوش تغییرات ساخته از بین برده است و چه بسا بسیاری از بناهای موجود همچون بنای مسجد جامع قاین بکرات دستخوش ویرانی گشته و مجدداً در دوره‌ای بعد احیاء شده است و بواقع کسی چه میداند که نظیر زلزله سال ۱۳۴۷ شمسی که باعث خرابی چندین شهر خراسان، از جمله، گسناباد، فردوس، سیدخت، قاین و... شده در گذشته‌های بسیار دور اتفاق نیافتاده باشد. بهر حال، تغییر و تحول در بناهای خراسان بخصوص منطقه قهستان و چند شهری که نام آن رفت بسیار بوده است و بی‌شک، بدون سونداژ و خاکبرداری و مطالعات دقیق نمیتوان به پلان واقعی آنها و تغییر و تحولات معماری آن دست یافت. در حال حاضر در اثر زلزله ویرانگر سال ۱۳۴۷ شمسی مدرسه علمیه و حبیبیه فردوس آسیب فراوان دیده و متروک بجای مانده است، و بدیهی است که خدای ناخواسته زلزله بعدی آنرا با خاک یکسان خواهد کرد و بزنگی آن خاتمه میدهد و بدست فراموشی خواهد سپرد اگر چه پلان و المانها و مشخصات ویژگی‌های اینگونه بناها تهیه و ثبت و ضبط شده و میشود ولی مسلماً در گذشته اینچنین نبوده است و بسیاری از بناها چندین بار متوالی از بین رفته و مجدداً در دوره‌ای دیگر با فورم معماری دیگر با المانهای خاص آن دوره بکار رفته و کافیسست دل خاک را بشکافیم و طرح و تغییر و تحولات بعدی را در آن ببینیم. نگارنده در تابستان ۱۳۵۴ چند گمانه‌زنی در شبستان سمت راست ایوان اصلی مسجد جامع قاین انجام داد که این حفاری با توجه به مدت زمان بسیار کوتاه مسائلی را

روشن ساخت که قابل توجه و تعمق است:

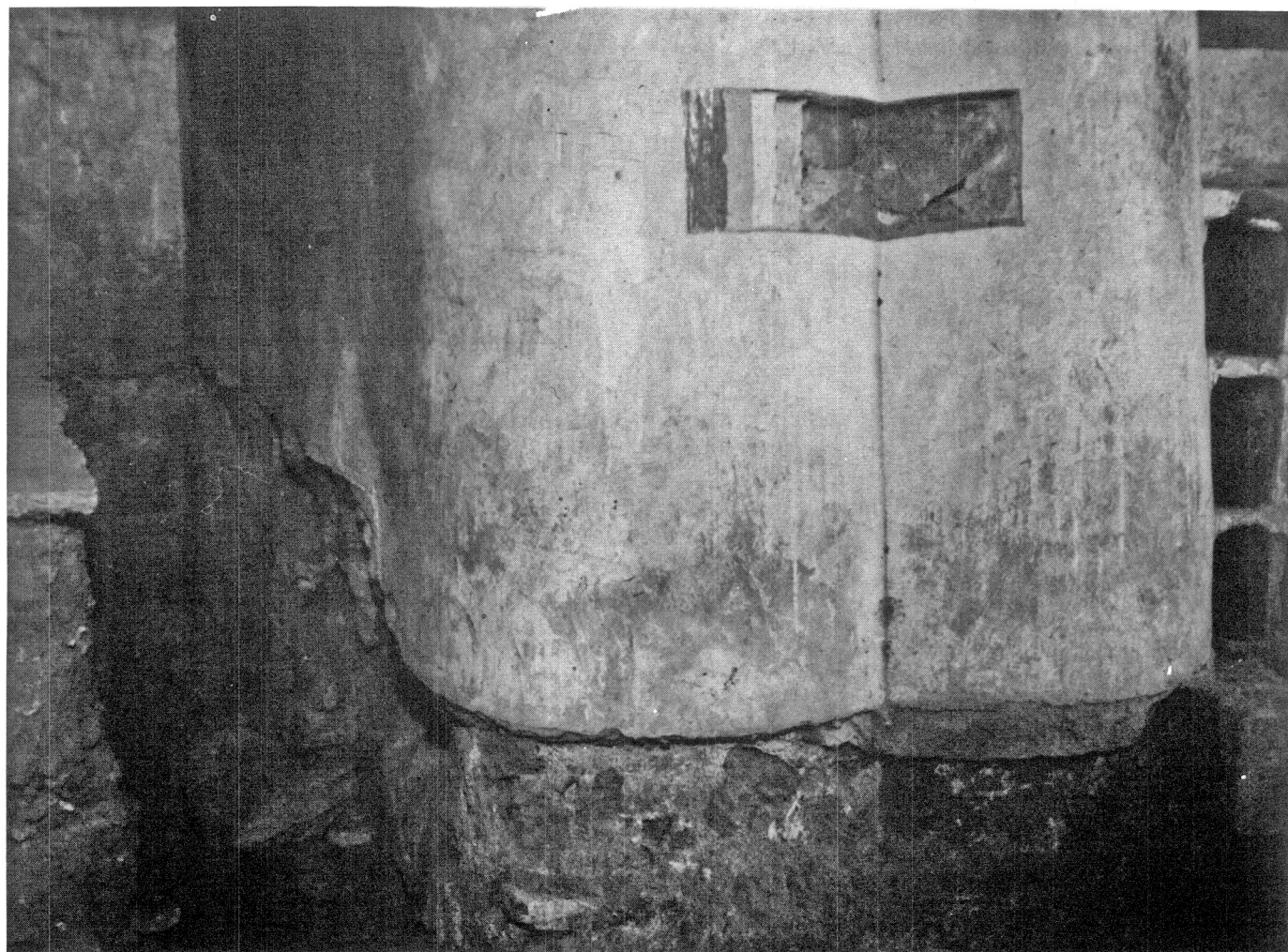
الف: وجود سه پایه ستون سنگی با عرض و طول یکمتر در یکمتر با سنگ لاشه و ملات ساروج که پایه‌های کنونی شبستان بر روی آنها بنا شده است و بخاطر وسعت دادن شبستان پایه‌های کنونی را حدود ۵۰ سانتیمتر عقب نشسته‌اند و وجود یک ستون چهارقلو در شبستان مورد نظر مبین وجود بنائی از دوران سلجوقی در این مکان بوده است و قابل مقایسه با ستونهای چهارقلوی مسجد جامع اصفهان که از دوران سلجوقی بیادگار مانده می‌باشد، که بعلاوه گوناگون ویران شده و مجدداً در دوران تیموری تجدید بنا گردیده است. علاوه بر آن وجود آجرهای تزئینی بسیار زیبا و ارزنده از دوران سلجوقی که در این بنا نگهداری میشود اثبات مسئله میکند.

ب: در این گمانه‌زنیها مشخص شد که این قسمت، محل سکونت بوده و خشتها و دیوارهای خشتی واژگون شده مبین و روشنگر این مسئله است و ظرفی شکسته نزدیک قسمتی از دیوار که با فلش در عکس مشخص شده قابل توجه است که بصورت وارونه قرار دارد و هنگام بیرون آوردن این ظرف شکسته تخم هندوانه فراوان و چند هسته «هلو» بدست آمد و نشان

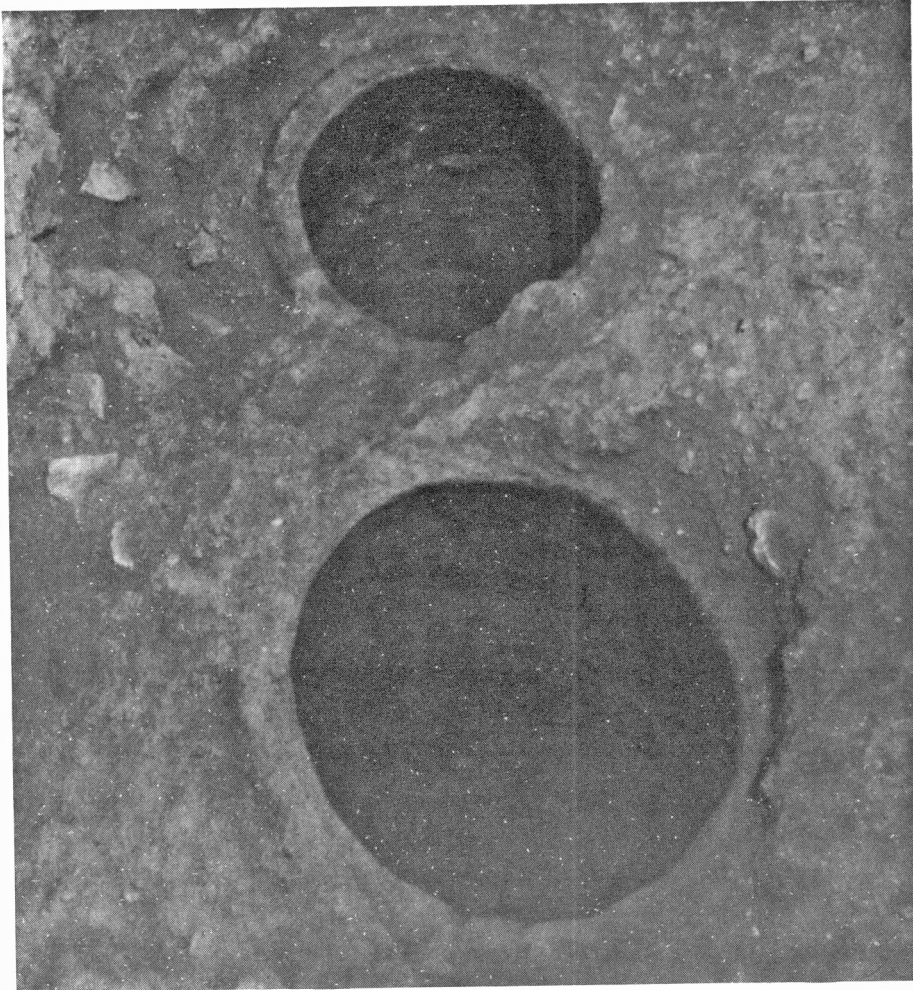
تنها ستون ۴ قلوئی مسجد قاین

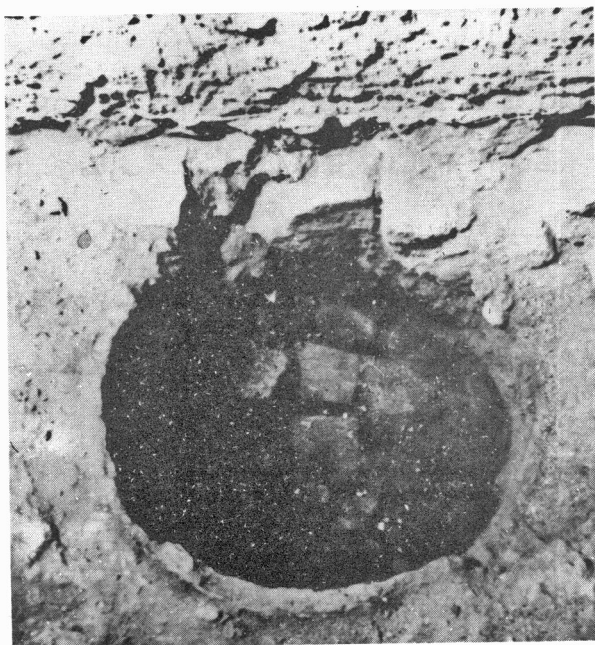
قسمتی از سونداژ انجام شده که جسمهای واژگون شده ناشی از زلزله را نشان میدهد .

دو تنور کشف شده در سونداژهای انجام شده .

تنور مرکزی که در جلوی یکی از پایه ستونها کشف شد.

داد که این ظرف، احتمالاً محتوی میوه بوده و زلزله‌ای که باعث خرابی این منطقه شده در تابستان بوقوع پیوسته است.

ج: کشف سه تنور که یکی دیگر از دلائل مسکونی بودن این محل است.

د: کشف اطاقی در کنار پایه ستون آخری شبستان که بدنه آن گچکاری شده و درست در کنار یکی از تنورها ساخته شده که احتمالاً آردخانه بوده است.

ه: سفال‌های بدست آمده با توجه به عمق حفاری که حدود یکمتر بوده است، مربوط بدوران تیموری و چند نمونه مربوط بدوران سلجوقی است که از نقطه نظر رنگ، لعاب، جنس، با بعضی از سفال‌های بدست آمده در رباط شرف که از دوران سلجوقی است قابل مقایسه است.

لازم بیادآوری است که مدت خاکبرداری ۱۰ روز بوده و بدیهی است برای بدست آوردن مدارک بیشتر وقت بیشتر و مطالعات دقیق‌تر و حفاری بیشتری نیاز است و باین ترتیب میتوان دریافت، در صورت خاکبرداری در سطح وسیعتر میتوان نتایج بهتر و پرمعتری بدست آورد.

مسجد جامع قاین با توجه به خرابی‌هایی که در گذشته در آن صورت گرفته مدارکی را دربر دارد که نشانه‌ای از گذشته‌ها و تعمیرات و دخل و تصرفات در این بناست.